

I huvudet på en lättlästförfattare och två lättlästredaktörer

Summering av studie av en lättlästproduktion

**I huvudet på en lättlästförfattare och två
lättlästredaktörer. Summering av studie
av en lättlästproduktion.**

Sammanfattning av Åsas Wengelins studie I huvudet
på en lättlästförfattare och två lättlästredaktörer.
Studien är summerad av Vetenskap & Allmänhet.

© Myndigheten för tillgängliga medier
Diarienummer: MTM 2021/141
Oktober 2023
Ansvarig hos MTM: Maria Ramdén
Omslagsbild: Apelöga/Anette Säfström

MYNDIGHETEN FÖR
TILLGÄNGLIGA MEDIER

Förord

Behovet av lättlästa texter är stort. Läsarna av lättläst har ofta lässvårigheter som beror på att de har svårt att avkoda text, att koncentrera sig, förstå eller minnas. Vi vet en del om varför man läser lättläst, men inte lika mycket om hur man som författare tänker när man skriver lättläst eller vad som gör en text lätt att läsa. MTM har därför bett Åsa Wengelin, professor i svenska språket, att genom en intervjustudie försöka fånga den erfarenhet och tysta kunskap som finns hos många lättlästproducenter.

Som kunskapscentrum för tillgängliga medier vill MTM bidra till att öka förståelsen för hur lättläst litteratur på svenska produceras. På längre sikt hoppas vi även att rapporten ska kunna användas i arbetet med att ta fram vägledningar till stöd för skribenter som skriver lättläst i olika sammanhang och för olika målgrupper. Från MTM och LL-förlaget ser vi att det behövs mer kunskap om lättläst, både från ett läsar- och ett författarperspektiv. Studien som ligger till grund för den här rapporten är en pusselbit i ett större pussel, där vi behöver mer kunskap om hur lättlästa texter kan utformas så att fler ska kunna och vilja läsa.

Det här är en sammanfattning av Åsas Wengelins studie *I huvudet på en lättlästförfattare och två lättlästredaktörer*. Studien är summerad av Vetenskap & Allmänhet.

Malmö 16 oktober 2023,
Myndigheten för tillgängliga medier (MTM) och LL-förlaget

Innehåll

Introduktion	1
Deltagare och material	3
Analys och resultat	4
Ytstruktur	4
Innehåll.....	5
Överflödigt/tvetydigt/förvirrande information	5
Målgruppen	6
Diskussion	7

Introduktion

Människors lika värde och lika rättigheter är grundläggande för delaktighet och medborgarskap. Delaktighet ställer i sin tur krav på både fysisk och informationsmässig tillgänglighet. *Språklagen* anger sedan 2009 att texter som produceras av offentliga aktörer ska vara skrivna på ett vardat, enkelt och begripligt språk. *Lagen om tillgänglighet till digital offentlig service* från 2022 föreskriver att "offentliga aktörers webbplatser och mobila applikationer ska vara tillgängliga."

När det gäller kultur och litteratur har Sverige skrivit under den internationella konventionen om sociala, ekonomiska och kulturella rättigheter (som trädde i kraft i Sverige 1976) och konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättningar. Detta innebär att vi erkänner "rätten för var och en att delta i kulturlivet" och mer specifikt "rätten för personer med funktionsnedsättning att på lika villkor som andra delta i kulturlivet". Staten åtar sig också att säkerställa att personer med funktionsnedsättning "bereds tillgång till kulturella produkter i tillgänglig form". Vad detta egentligen betyder är emellertid oklart.

Tillgänglighetsdirektivet, som träder i kraft fullt ut i EU år 2025, ställer både fysiska och kommunikativa tillgänglighetskrav på e-böcker, läsplattor, e-handelsplatser och programvara som används för att läsa e-böcker. Språklig tillgänglighet nämns däremot inte. Om vi menar allvar med att även kulturlivet och kulturella produkter ska vara tillgängliga bör vi naturligtvis också diskutera hur litteratur ska kunna tillgängliggöras även för personer med språkliga utmaningar.

Litteratur på lätt språk har getts ut i Sverige sedan 1960-talet, men begreppet lättläst används på olika sätt och det finns få vetenskapliga studier om vad som gör en text lättläst. Skrivråd som brukar ges för ökad läsbarhet har därför begränsat stöd i forskning. Det saknas också forskning om vilka som väljer lättläst litteratur och hur de upplever den. Däremot vet vi att efterfrågan på lättläst litteratur ökar.

Det finns olika sätt att vetenskapligt undersöka lättlästområdet. Ett vanligt sätt att skriva lättläst är att räkna ut läsbarhetsindex (LIX) för texten. Men det finns mycket annat som påverkar läsförståelsen, som textstruktur, textbindning, förförståelse, läsmål, typografi, illustrationer och layout.

De flesta svenska skrivråd verkar bygga på en undersökning av Platzack (1974). Han undersökte vad som hände med läsbarheten när han ändrade ordföljd, bisatsplacering och kommatering. En amerikansk forskargrupp (Duffy m.fl., 1989) fokuserade senare på att göra orsakssamband tydligare i texten, vilket visade sig öka läsbarheten.

Det är vanligt att låta experter på skrivande bearbeta texter utifrån en känsla av vad som är en bra begriplig text. Resultaten av de amerikanska studierna tyder på att det går att förbättra texters begriplighet och därmed läsaes förståelse. Därför kan det vara värdefullt att ta reda på hur skribenter tänker och gör när de arbetar med lättläst text.

Tidigare studier har främst handlat om informativa texter, men en studie av Beck och kollegor (1984) rörde berättelser i en läsebok. Forskarna identifierade tre områden som kan behöva förbättras för att öka en texts läsbarhet:

- ytstruktur (ordval och meningsbyggnad)
- krav på förförståelse
- information som är överflödig, tvetydig eller på annat sätt förvirrande.

Forskarna reviderade därefter texter i en läsebok för tredjeklassare. Intressant nog ökade elevernas förståelse trots att ändringarna höjt textens läsbarhetsindex.

Inspirerade av forskningen om experters textbearbetning har Myndigheten för tillgängliga medier (MTM) initierat en studie om *vad* erfarna lättlästskribenter gör och *hur* de tänker när de vill göra en text lättläst. Fokus är på *nyproduktion* av skönlitteratur där texten skrivs direkt på lättläst. Syftet är att få veta mer om hur lättläst text kan utformas.

Deltagare och material

För att komma åt den delvis tysta kunskap och erfarenhet som författare och redaktörer besitter har jag studerat produktionen av en lättläst skönlitterär bok. Målgruppen för boken var främst äldre med begynnande demens. I studien deltog tre experter: *författaren*, en förlagsredaktör (*redaktören*) och en lättläst-redaktör (*slutläsaren*) från ett annat förlag. Alla tre har gedigen redaktionell erfarenhet och två av tre har lång erfarenhet även av lättläst. Ingen av dem har någon formell utbildning i att skriva lättläst, men alla har introducerats och/eller fått stöd av personer med mer erfarenhet.

Manusbearbetningen sker i omgångar, både av författaren och av en redaktör. Revideringen sker flera gånger under processen från första version till tryckfärdigt manus. Efter varje ny version har jag intervjuat författaren. I studien används enbart den första och den sista intervjun. Redaktören har intervjuats en gång och slutläsaren har intervjuats dels om hur hen ser på lättläst litteratur generellt, dels i en "tänka-högt-studie" för att fånga upp slutläsarens reflektioner vid läsningen.

Författaren var inte säker på vilken svårighetsgrad, alltså *lättlästnivå*,¹ boken skulle ges ut på, men redaktören tänkte att den skulle hamna på den mellersta nivån.

---

¹ Alla förlag som ger ut lättläst litteratur använder något slags nivåsystem för att kategorisera bokens svårighetsgrad. Systemen är dock olika bland förlagen.

Analys och resultat

Materialet analyserades utifrån kategorierna som Beck med kollegor använde. På huvudnivån används *ytstruktur* med underkategorierna *ord-* respektive *meningsnivå*, *innehåll* med underkategorierna *förförståelse* respektive *överflödigt/tvetydigt/förvirrande information*, samt *målgrupper* (utan undergrupper).

Ytstruktur

Många associerar lättläst med korta lätta ord och meningar. Diskussion om ord förekom många gånger under intervjuerna. Slutläsaren berättade att hen började med att byta ut ord för att sänka textens LIX-värde. Termer som *långa ord*, *svåra ord* och *krångliga ord* förekom ofta i samtalen. Det gällde dels ovanliga ord, dels ord som inte är ljudenligt stavade eller som har komplicerade konsonantkluster. Ambitionen var att i så stor utsträckning som möjligt hitta lätta och korta ord. Samtidigt får det inte innebära att innehållet försämras.

Exempel på ord som försvann i bearbetningen är *manschett* (som i *blodtrycksmanschett*), *förarsätet*, *sneakers*, men även fasta uttryck som *ur och skur*. Ett ord som diskuterades ingående men blev kvar var *stråhatt*. Argumentet var att det tillförde något viktigt till karaktären.

Ofta var de tre överens, men inte alltid. Författaren skrev vid något tillfälle *på samma gång* och redaktören ändrade till *samtidigt*. Slutläsaren fokuserade mycket på att texten ska vara "logisk" och inte kunna missuppfattas. Det kan leda till att ett till synes lätt och kort ord byts ut mot ett längre. Hen föreslog till exempel att *Rör du på dig?* skulle bytas ut mot *Motionerar du?* För att utveckla läsarens ordförråd kan upp till tio procent av orden vara utmanande, enligt slutläsaren.

Alla tre var eniga om att det är viktigt att undvika **inskjutna bisatser**. Alla menade också att **omvänd ordföljd** är svårt. Det förekommer ändå flera gånger i det slutliga manuskriptet – enligt författaren för att variera texten. Min tolkning är att varken meningslängd eller ordföljd är det viktigaste om det hindrar **flytet**. Flyt skapas oftast genom att binda ihop satser. På liknande sätt använde författaren ordet "rytm", relaterat till sin språkkänsla.

Ett klassiskt skrivråd är att undvika **passiva satser**. Just det nämndes inte i intervjuerna, men det slutliga manuskriptet innehöll bara ett par passiva verb.

Det verkade viktigt att hjälpa läsaren att hitta naturliga pauser i läsningen. **Frasanpassat radfall** är ett möjligt sätt, där raderna hålls korta. Ett annat sätt är **kommatering**. Alla tre var överens om att kommatering behövs ibland, även om onödiga tecken ska undvikas.

Innehåll

De tre var mestadels både överens och konsekventa när det gäller att underlätta läsningen genom att leda läsaren in i och genom texten.

Förförståelse handlar om att skapa förståelse i förväg för kommande textavsnitt eller ord. Deltagarna framhöll också att boken ska ge läsaren möjlighet att *hitta tillbaka* in i berättelsen om hen glömt vad som hände senast, till exempel genom **kapitelrubriker**.

Redaktören ville sätta tydliga rubriker, ibland så tydliga att författaren tyckte att de avslöjade för mycket av handlingen. Det är en balansgång mellan att underlätta för läsaren och samtidigt inte förstöra en spännande läsoplevelse.

Böcker läses högt ibland. Det är viktigt att tänka på när man väljer **var kapitlen ska brytas** och hur långa de ska vara. Redaktören påpekade det och ville gärna också att varje kapitel avslutas med en positiv känsla. Författaren och slutläsaren förespråkade snarare spännande *cliffhangers*.

Ett annat verktyg för att skapa tydlighet och förutsägbarhet är textens **kronologi och struktur**. Många av redaktörens ändringsförslag handlade om att lägga bakgrundsinformation tidigare i texten. Även slutläsaren lade stor vikt vid att sätta handlingen i tid och rum. För att ledas in i berättelsen är det nödvändigt att först få veta var man befinner sig. På så sätt **undviks luckor** som annars skulle kräva att läsaren håller tid och plats i minnet eller läser mellan raderna.

Även att **förbereda läsaren på ett krångligt ord** dök upp i diskussionen. Stråhatten skulle till exempel kunna introduceras genom att skriva *En lång man öppnar. På huvudet har han en stråhatt*.

Redaktören ville gärna skapa luftighet och lade in fler **blankrader** än vad slutläsaren skulle ha gjort. Den senare menade att om allt var lika luftigt signalerar blankrader ingenting.

Överflödig/tvetydig/förvirrande information

Överflödig, tvetydig och förvirrande information är överlappande områden som alla bör undvikas. Både redaktören och slutläsaren var **försiktiga med miljöbeskrivningar** och ville se ett ganska **snabbt händelseförlopp**. Att komma fortare framåt är mycket viktigt för läsare med läsutmaningar.

Ett exempel på information som kan vara överflödig eller förvirrande är om **karaktärerna** blir för många eller kan blandas ihop. Alla rekommenderade fokus på två eller tre karaktärer, gärna med namn som är enkla att särskilja.

Bildspråk och abstraktioner försökte deltagarna också undvika, liksom **ord som kan leda läsaren på villovägar**. Samtidigt får att skriva lätt inte innebära att ta bort all själ ur texten. Ett exempel är *samtidigt kramar en oro kring <huvudpersonens> hjärta*, där deltagarna tyckte olika om huruvida det var en alltför krånglig formulering.

Ett närliggande område är att ta bort vissa ord för att **undvika att av misstag leda iväg läsarens tankar** från innehållet. Ett exempel är på vårdcentralen när huvudpersonen ombeds komma tillbaka och träffa läkaren "helst redan på måndag". I ursprungsversionen frågade huvudpersonen om det verkligen var så *akut*, men det ändrades sedan till om det verkligen var så *bråttom*.

Målgruppen

Vilka målgrupper som behöver lättläst, och i vilken utsträckning de behöver språkliga anpassningar, är svårt att svara på. Klart är att det blir lättare att skriva om det är tydligt vilka som är målgruppen. Det kan till exempel vara personer i en viss ålder eller med en särskild typ av läsutmaning. Målgrupperna omtalas ofta på två olika sätt, dels som namngivna kategorier, dels utifrån samtal om lättlästnivå.

Diskussion

Trots att resultaten inte går att generalisera, har studien gett insikter om hur lättlästproducenter tänker. Ett slående resultat är att ytegenskaper visserligen ses som viktiga, men att Becks kategorier om att skapa förförståelse och undvika att förvirra läsaren tog minst lika mycket plats i samtalen. Det verkar vara viktigt både ATT få läsa böcker som alla andra OCH att böckernas utformning inte sticker ut.

Det finns en del stöd i experimentella språkpsykologiska studier för att till exempel förförståelse (Kaakinen m.fl., 2003), rubrik-sättning (Wiley m.fl., 2000) och sambandsmarkörer (Gernsbacher, 1990; McNamara, 2001) påverkar läsning hos vuxna utan läs-svårigheter.

Studiens resultat visade också hur deltagarna fokuserade på att skriva lättläst utan att därför göra boken tråkig eller dumförklara läsaren. Det ledde ibland till svåra val, som exempelvis stråhattens vara eller inte vara.

Det kan förstås uppstå intervju-bias, så att forskaren omedvetet styr deltagarna eller sina egna analyser i en viss riktning. Forskaren jämförde de språkliga måtten LIX, ordvariation och andelen långa ord i första synopsis och i det färdiga manuset. Trots stora skillnader mellan versionerna skiljer sig måtten i princip inte alls åt.

För att få veta mer om lättlästförfattares språkliga val och reflektioner behövs fler studier och angreppssätt. Det kan till exempel vara att:

- följa ett projekt från första bokstaven till färdigt manus
- spela in och studera författares skrivande i detalj
- studera produktionen av samma titel på olika svårighetsnivåer.

Det är viktigt att undersöka både facklitteratur och skönlitteratur, liksom både nyproduktion och bearbetning av existerande litteratur. Det vore också intressant att samla en grupp lättläst-producenter kring en redan utgiven inte anpassad bok som ska bearbetas till lättläst och försöka återskapa studien av Beck m.fl. (1984). Även att göra läsförståelsetest före och efter bearbetning, liksom att involvera läsare i själva bearbetningen, vore värdefullt.

I en ny studie kan manus bearbetas i flera vändor för att gemensamt komma fram till de bästa ändringarna. Principer som framkommer kan sedan testas på fler böcker och ligga till grund för riktlinjer. En svårighet kan dock vara att rekrytera läsare som upplever hinder i sin läsning – just läshindren gör det utmanande att finna representativa läsare.

Deltagarna i studien var ambivalenta till i vilken utsträckning olika målgrupper behöver olika typ av bearbetning. Flera gånger togs

spänningsfältet mellan ovilliga eller ovana läsare och läsare med olika typer av funktionsnedsättning upp. Ett exempel är diskussionen om cliffhangers eller positiv känsla i slutet av varje kapitel. Ett annat exempel är svåra ord, som kanske är just vad en ovan/ovillig läsare behöver för att utveckla sitt språk, men inte lika lyckat om huvudsyftet är att göra litteratur för den som inte kan ta sig igenom en vanlig bok. Därför behöver systematiska intervju- och fokusgruppstudier av samma bok göras med olika målgrupper.

Även experimentella språkpsykologiska studier är värdefulla. Mycket av det deltagarna i studien talade om, stämmer överens med rekommendationer för klarspråk och beskrivningar av lättläst hos lättlästförlagen. Men sådan information baseras på studier av vuxna med god språkförmåga (se till exempel Platzack, 1974), och har aldrig prövats på målgrupperna för lättläst.

I en alltmer skriftspråklig värld blir förmåga att inkludera alla i skriftspråkliga aktiviteter allt viktigare. Det är uppenbart att mer kunskap behövs för att klara det!